

A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája. (Válasz Kristó Gyulának.) Kristó Gyula olyan kérdésekről fejt ki az enyémmel szembeállított véleményét, amelyekre nézve a kettőnk eredménye közötti különbséget már 1969-ben, kandidátusi disszertációjáról készített opponensi jelentésben megfogalmaztam. Ez a körülmény és a dolog érdemi megítélését közelről érintő, más fontos tények Kristó mostani cikkében említés nélkül maradnak, sőt egyoldalú megvilágításba kerülnek. Ezért mindenekelőtt szükségesnek tartom bemutatni egy-két vitás problémáról Kristó Gyula és a magam korábbi állásfoglalásait.

Ilyen kérdés Gellért és Péter király viszonya. Kristó sajnálatos módon elhallgatja, milyen hírlátban részesítettem kandidátusi értekezéséről 1969-ben frott opponensi véleményemben Gellért, Aba és Péter viszonyáról vallott nézeteit.¹ Szintén nem ejt szót arról, hogyan értékelttem 1969-ben Gellért püspök *Deliberatio*-beli állásfoglalását a királyról: „Gellért püspök *Deliberatio*-jában keserű kifakadás olvasható aktuálisnak látszó, egyéb panaszok közt: »Azok, akik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük, hogy a népet falják és hogy az adókat hajhásszák (populum devorent et tributa expetant), . . . nem királyok, hanem felforgatók. (ed. Batthyány, 265. old.)« Ha ez a megjegyzés több, mint a zsarnok király általános jellegű megbélyegzése, és ha csak valami konkrét vonatkozás is tulajdonítható neki, akkor ez erős bizonyíték amellett, hogy Gellért az 1040-es években *korabeli* magyar király »népnyűzó« adószedését kárhoztatta!

Péternek a krónikában *exactiones* névvel jelölt (SRH I. 325.) adóztatását Kristó az első, Magyarországon forrásszerűen bizonyított királyi adónak tartja (Kristó 1965. 24. l. 142. jegyzet).²

* A *Magyar Könyvszemle* mindig szívesen ad helyt szakmai vitáknak, a benne közölt cikkekhez beküldött hozzászólásoknak, hiszen ezek a tudomány fejlődésének alapvető feltételei. E vitát is csak azért zárjuk le a magunk részéről, mert annak témája már túllépte a folyóirat profilját. Esetleges folytatására speciális szakfolyóiratok állnak rendelkezésre. (Szerk.)

¹ GERICS József: *Opponensi vélemény Kristó Gyula: „A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkában”* című kandidátusi értekezéséről. Kézirat, 1969. febr. 17. 14. oldal: „Ez a beállítás a jelöltnek még 1965-ben publikált tanulmányára megy vissza, és szorosan összefügg azzal a számomra elfogadhatatlan, ott kifejtett elgondolással, hogy Gellért püspök Péter rendíthetetlen híve és Aba engesztelhetetlen ellenfele volt. Ez a vélemény bizonyos, nézetem szerint alapvető fontosságú adatoknak az említett dolgozatban való mellőzésén és Gellért *Deliberatio*-ja egyes helyeinek egyoldalú, túlzó értelmezésén alapul. Ez az értelmezés viszont annak a következménye, hogy az 1965-ben megjelent munka indokolatlanul és kellő igazolás nélkül magáévá teszi a *Deliberatio* egyes helyeinek a Gellért-legenda által sugalmazott magyarázatát.”

² GERICS i. m. 13. — Az adózás fejlődésére l. BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbagyosztály kialakulása Magyarországon*. Bp. 1983. 35.

1969-ben megfogalmazott mondanivalóm — Kristó ezt jól tudhatja — pontosan meg-
egyezett 1982-ben megjelent tanulmányom idevágó lényeges megállapításával. Most még-
sem tartja szükségesnek megemlíteni, hogy már 1969-ben nyomtatékosan felhívtam a
figyelmét a Péter—Aba—Gellért viszonyáról akkor vallott felfogásának helytelenségére,
óvásomat azonban figyelmen kívül hagyta. Ennek a mostani elhallgatásnak a sajnálatos
célja világos: az ti., hogy a szakirodalom ismeretének hiányát, illetve a szakirodalom alkalmazásában szelekciót olvashasson a fejemre. Hangzatos vád, de az 1969-ben általam ki-
fejtettek ismeretében komolytalan!

Kár, hogy Kristó a Gellért—Péter viszonyt illetően sem számol be híven régi, saját
véleményéről s annak megváltozásáról. 1965-ben ui. ellentmondást nem tűrően, katego-
rikusan fogalmazott: „Az sem képezheti vita tárgyát, hogy Gellért Péter feltétlen híve
volt. Ezt bizonyítja Aba elleni fellépése, fehérvári tartózkodása.”³ Tanulmányának ezt a
két mondatát a dolgozat rövidített, 1983. évi újabb kiadásában így alakította át óvato-
sabbá: „Feltehető, hogy Gellért Péter híve volt. Ezt bizonyíthatja Aba elleni fellépése,
fehérvári tartózkodása.”⁴ Erről az 1983. évi megjegyzéséről azonban Kristó most hallgat,
s így az a látszat, hogy jelenlegi véleménye csak a rendkívül sarkosan, feszesen fogalma-
zott 1965. évi mondathoz képest jelent változást. De változás Kristó 1983. évi szövegéhez
képest is megállapítható. Ha hivatkozott volna tavalyi véleményére, akkor annál szembe-
tűnőbb lenne ennek az utóbbinak az eltérése az ilyen mostani megállapításoktól: „Úgy
tűnik, Péter országglásának egyik-másik mozzanata beszüremkedett a *Deliberatio*-ba”,
illetve: „Magunk is utaltunk rá, hogy egy ponton bizonyosan, s egy másikon ki nem zár-
ható módon Péter szolgálhatott a király modelljéül.” Ám ha idézte volna 1983. évi nyilat-
kozatát, akkor nyomban kiviláglott volna a következő, 1984-ben leírt mondatának tart-
hatatlansága, s nem nekem kellene kimutatnom ezt: „Tévesen hivatkozik tehát Gerics
arra, hogy az utóbbi évtizedek szakirodalma Gellértnek Péter-pártisága mellett tört
lándzsát.” Kristó Gyula bizony még 1983-ban is emellett tört lándzsát! Miért akarja ezt
1984-ben meg nem törtéنتé tenni?

Kristó terjengősen és tendenciózusan ismerteti tanulmányomat. Ennek során „furcsa
logikát”, „szubjektívizmust” vet a szememre azért a nézetemért, hogy — a történeti
források együttes felhasználásával — a *Deliberatio*-ban bírált, de meg nem nevezett király
és Aba Sámuel azonosításának valószínűsége, amelyet a Gellért-legenda szerzőjének el-
járása sugalmaz, éppen a legendaíró módszerének ellenőrizhetőségétől függ. Kristó azon-
ban arról nem szól, milyen alapon vonatkoztatott ő maga 1965-ben Aba Sámuelre bizo-
nyos *Deliberatio*-részleteket: „A *Deliberatio*-ban több olyan helyet is találhatunk, amely
kétségtelenül Aba Sámuel uralkodására vonatkozik. A *Deliberatio* egyes részei és Gellért-
nek a legendából, illetve a krónikából ismert, Aba-ellenes fellépése között szövetszerű,
logikai megfelelések és párhuzamok vonhatók. Így a fent idézett résznek Aba idejére való
vonatkoztatása kézenfekvő.”⁵ Nos, ezt a bizonyos „kézenfekvőséget” Kristó Gyula ala-
pozta az elbeszélő forrásszövegek és a *Deliberatio* kapcsolatának természetére. Ezért függ
az azonosítás „kézenfekvősége” a legendaíró *Deliberatio*-t feldolgozó eljárásának ellenőriz-
hetőségétől.

A Péter—Aba—Gellért kérdéskör egyik nagyon fontos része az Abára és híveire ki-
mondott anathéma.

³ KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez.* Acta Uni-
versitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica, Tom. XVIII. Szeged,
1965. (Röv. Kristó 1965) 42.

⁴ KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez.* = Tanulmá-
nyok az Árpád-korról. Nemzet és emlékezet, Bp. 1983. 99.

⁵ KRISTÓ: 1965. 29. — Kristó Gyula erre a tanulmányhelyre megszorítás vagy módosítás
nélkül hivatkozott 1983-ban is, lásd 4. jegyzetben i. m. 557. 4. jegyz.

A *Deliberatio* szövegében eddig olyan mozzanatra nem történt hivatkozás, amely azt bizonyítaná, hogy Gellért az általa meg nem nevezetten kárhözott királyt kiátkozta! A Gellért-legendá azonban hírt ad arról, hogy hőse Abát 1042. húsvétján kiközösítette, amikor megtagadta tőle a feloldozást. A legenda szerint „... a tolmács kénytelen volt kihirdetni a főpásztor ítéletét”. A legenda szövegét másra magyarázni nem lehet.⁶ A legenda jegyzetben idézett előadásának megvilágítására több fontos forráshelyet mutatok be.

A húsvét megünneplése a középkorban feltétlenül együtt járt az eucharisztia vételével: a 11–12. század fordulóján tartott esztergomi zsinat is előírta, hogy minden világi hívő évente háromszor tartson bűnbánatot és áldozék meg: húsvétkor, pünkösdkor és karácsonykor. („Ut omnis populus in pascha et pentecosten et natale domini penitenciam agat et communicet”)⁷ Világos, hogy a legenda Aba eucharisztiahoz járulásra vonatkozó szándékát akarta kifejezni a „paschalia sacramenta celebraturus” fordulattal.

Gellért legenda szerinti *ítéletét* Gratianusnak ez az idézendő *Dictum-a*, tehát a szövegekhez fűzött saját kommentárja magyarázza meg a legjobban:

⁶ *Scriptores Rerum Hungaricarum Tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae Gestarum.* (Röv.: SRH) Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini, 1938. II. 500.:

„... Petrus in regem coronatus est, cui cum omnes regni principes fidelitatem sub iureiurando spondidissent, Alba comes pallacii, deiecto Petro, regalem coronam et aulam regiam sibi usurpavit. Quo regnante ut ait propheta, sagwis sagwinem tetigit, id est peccatum peccato adiunctum est. Nam sanctis quadragesime diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis, velud iumenta sew bruta animalia, ausus est interficere. Qui cum ad sedem Morisenam ad locum beati Gerhardi pontificis venisset, paschalia sacramenta celebraturus, die vero Dominice resurrectionis mittens principes et episcopos ad beatum pontificem, ut per manus ipsius imponatur dyadema regni super caput eius, ipsum beatum Gerhardum cepit invitare. Quo rennuente et venire nolente, episcopi, qui aderant, ipsum coronantes cum magno ornatu et comitatu cleri et populi ecclesiam intro — ducunt. At vero vir Dei, repletus Spiritu Sancto, stola candida coopertus, ascendens pulpitem, cepit regem de sua crudelitate intrepidus redarguere, dicens: «Sancte quadragesime observantia peccatorum data est ad veniam et iustis ad premium, tu autem, o rex, eam in occasione gladii tui polluisti michique nomen patris abstulisti, eo, quod meis hodie dulcissimis caream natis. Nil ergo indulgentie in hac die mereris. Verumtamen quia pro Christo mori paratus sum, ventura tibi prenuntio. Ecce anno futuro tertio excitabitur in te gladius ultionis, qui a te auferet regnum per te fraude acquisitum»... At vero pastor bonus sentiens interpretem timore trepidare, cepit eum increpare magno clamore, dicens: »Deum time, regem honora, paterna verba prode.« Tandem interpretis coactus pastoris declaravit sententiam...»

⁷ ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: A törvények szövege). Bp. 1904. 198. — Závodszy közli a 813. évi toursi zsinat hasonló rendelkezését: i. m. 98. — Ez természetesen nem volt Magyarország sajátossága: Gratianus 1140–1150 körül szerkesztett *Decretuma* a harmadik rész második *Distinctio*-jában korábbi joggyűjteményekhez hasonlóan több régi kánonot tartalmaz, a Závodszy által is közölt toursi zsinati rendelkezés mellett olyanokat, amelyek a Gellért-legendá most idézett részletének megvilágítására alkalmasak. C. 17: „In coena Domini a quibusdam perceptio Eucharistiae negligitur, quae quoniam in eadem die ab omnibus fidelibus (exceptis iis, quibus pro gravibus criminibus inhibitum est) percipienda sit, Ecclesiasticus usus demonstrat: cum etiam poenitentes eadem die ad percipiendam corporis et sanguinis Domini sacramenta reconcilientur.” A C. 18 a legendával mutatkozó szövegszerű egyezés miatt is figyelemre méltó: forrása lehetett a legendának. A C. 18 szerint „Si quis intrat in Ecclesiam Dei et sacras Scripturas audit et pro luxuria sua avertit se a communione sacramenti . . . illum talem projiciendum de Ecclesia catholica esse decernimus, donec poenitentiam agat, et ostendat fructum poenitentiae suae, ut possit communione percepta indulgentiam promereri.” A C. 19 előírja: „Saeculares, qui in Natali Domini, Pascha et Pentecoste non communicaverint, Catholici non credantur, nec inter Catholicos habeantur.” Ezeket a kánonokat Gratianus korábbi gyűjteményekből merítette.

„Az elmondottakból nyilvánvalóan világos, hogy akiket ítélettel nem bélyegeztek meg, azoknak a társaságát nem vagyunk kénytelenek kerülni. Azonban az ítélettel való megbélyegzetés különféleképpen érthető. Olykor ugyanis távol tart valakit az egyház külsőbétől, valamint a Krisztus testével és vérével való egyesüléstől vagy lelkiismeretének tanúsága. . . vagy az egyház ítélete, miként a vezeklőket, akiknek a kiengesztelődés jótéteménye előre meghatározott időpontban adatik meg. Ennek az ítéletnek kiközösítés a neve, mivel a vele megbélyegzettet eltiltja a Krisztus testével és vérével való közösségtől. . . Ez az ítélet nem rekeszt ki senkit a hívők közösségéből. Van másik ítélet is, anathémának nevezik: ez mindenkit kirekeszt a hívők közösségéből. . . Eszerint a megkülönböztetés szerint kell tehát érteni II. Ince pápának a döntését: *„Ha valaki az ördög késztetésére*», hogy ti. a szó etimológiája szerint anathéma, azaz kivetetés alatt legyen, aki ama edictum ellen vétett, aki Krisztus testétől és véréből, meg a templomba való belépéstől önmagát zárja ki: aki gonosz kezét klerikusra merné tenni: ő egyik püspöktől sem nyerhet feloldozást, vagyis vezeklők módjára engesztelést, csak akkor, ha előbb a pápánál jelentkezik.”⁸

Legendájának írója szerint Gellért tehát Abát a súlyosabbik kiközösítési ítélettel büntette, sőt még azon is túlmént. Ti. még a pápa általi feloldozás lehetőségét vagy reményét sem villantotta fel előtte, hanem az anathémának istenítélet alakjában rajta való beteljesedését jövendölte meg.

Lássuk most a legendafejezet szerzőjének egész „jogtechnikáját”, az alkalmazott paragrafust.

Gratianus ti. utóbb a C 17, qu 4, c 29-ben közli is azt a II. Incének tulajdonított döntést, amelyre az imént hivatkoztunk, s kommentárt is fűzött hozzá. A döntvény szerint „ha valaki az ördög késztetésére a szentségtörésnek abba a vétkébe esnék, hogy klerikusra, vagy szerzetesre erőszakos kezét emel, anathéma bilincésében legyen, s egy püspök se merje őt — fenyegető halálveszély kivételével — feloldozni, amíg a pápánál nem jelentkezik, s parancsát meg nem kapja.”

Ehhez Gratianus a következő Dictum-ot fűzte: „Aki pedig az egyházból valakit erőszakkal kiragad, vagy az egyházban akár a helynek, az istentiszteletnek, a papoknak és az oltár szolgálóinak valami jogsérelmet okoz, az ellen közbűncselekmény módjára felségserzésért is vádat fognak emelni, s ha rábizonyítják, vagy bevallja, a tartomány előljárói főbenjáró büntetéssel fogják sújtani, amint a Codex-ben olvasható (Cod. 1, 3, 10).”⁹

⁸ Dictum post C. 11, qu. 3 c. 24.: „Evidenter itaque ex praemissis apparet, quod eorum communione vitare non cogimur, qui sententia notati non sunt. Sed ipsius sententiae notatio multipliciter intelligitur. Aliquando enim arcetur quis a liminibus ecclesiae et communione corporis et sanguinis Christi vel teste conscientia. . . vel sententia ecclesiastica, sicut paenitentes, quibus tempore praefinito beneficium reconciliationis impenditur. Haec sententia excommunicatio vocatur: quia a communione corporis et sanguinis Christi notatum prohibet. . . Qua sententia non separatur quis a consortio fidelium. Est et alia sententia, quae anathema vocatur: qua quisque separatur a consortio fidelium. . . Iuxta igitur hanc distinctionem intelligenda est illa auctoritas Innocentii Papae II.: »Siquis suadente Diabolo«. . . ut iuxta etymologiam vocabuli anathemati id est separationi subiaceat, qui in edictum illud inciderit, qui a corpore et sanguine Christi et ab ingressu ecclesiae se alienum facit: qui impias manus in clericum inicere ausus fuerit: qui etiam a nullo episcoporum absolvi, id est more paenitentium reconciliari poterit, nisi primum Apostolico conspectui se repraesentare curaverit. . .”

⁹ C. 17, qu. 4. c 29.: „Si quis suadente diabolo huius sacrilegii reatum incurrerit, quod in clericum vel monachum violentas manus iniecerit, anathematis vinculo subiaceat et nullus episcoporum illum praesumat absolvere nisi mortis urgente periculo, donec apostolico conspectui praesentetur, et eius mandatum suscipiat.” — Gratianus Dictum-a ehhez: „Qui autem de ecclesia vi aliquem exemerit, vel in ipsa ecclesia, vel loco, vel cultui, sacerdotibus et ministris aliquid iniuriae importaverit, ad instar publici criminis et laesae

A legendaíró ezt a cikkelyt oly módon volt képes Aba ellen fordítani, hogy a király szemére lobbantott mézszárlást Gellért ellen, mint püspök ellen és a kultusszal szemben elkövetett erőszakosságnak minősítette („michique nomen patris abstulisti”). Ez a fogás tette lehetővé a legendaíró számára, hogy az egyház elleni erőszakosságot kiközösítéssel és főbenjáró büntetéssel is sújtó és felségsértésnek is nyilvánító Gratianus-helyet alkalmaztassa Gellérttel Abba ellen. A legendaíró eljárásának az a lényege, hogy Abának a trónbitorlás miatti, krónika szerinti, pápai kiközösítését Gellért által az egyház elleni, olyan erőszakosságért kimondott anathémává változtatta, amely Gratianus szerint a felségsértés bűncselekményét is magában foglalta.

Világos most már, hogy a Gellért-legendának ez a részlete mostani alakjában Gratianus ismeretében készült, Abának Gellérttől való kiközösítését, a kiengesztelés, illetve jóvátétel lehetőségének a megtagadását tartalmazza. Ebben a beállításban Aba veresége és bukása nem a pápa, hanem Gellért anathémájának beteljesedése.

Ezek után teljes joggal és súllyal kell feltenni a kérdést: miért mondat ki Gellérttel úgy anathémát a legendaíró Aba Sámuelre, hogy mellőzi a Gratianusnál olvasható pápai feloldozás lehetőségét? Jelentőségeltjes körülmény ez. Honnan meríthette az író ehhez az alap gondolatot? Forrásában vagy forrásaiban ti. Abának és híveinek pápai kiközösítéséről olvasott. Az Altaichi Évkönyv 1044. évnél feljegyzett adata és a magyar krónika előadása alapján nem kétséges, hogy a pápa Abára és híveire már megelőzően anathémát mondott, a magyar püspökök pedig ennek ellenére Aba oldalán ott voltak a ménfői

maiestatis accusabitur, et *convictus, sive confessus, capitali sententia* a rectoribus provinciae ferietur, sicut in primo libro codicis continetur...” Gratianus itt majdnem szó szerint idézte a Cod. I. 3, 10-et: „Si quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesias catholicas irruens, sacerdotibus et ministris vel ipsi cultui locoque aliquid importet iniuriae, quod geritur, a provinciae rectoribus animadvertatur. Atque ita provinciae moderator... iniuriam *capitali in convictos seu confessos reos sententia* noverit vindicandam... Sitque cunctis laudabile, factas atroces sacerdotibus aut ministris iniurias velut *crimen publicum* persequi...”

A Codex és Gratianus alapján és az egyházi bünbánat fogalmának ismeretében elfogadhatatlan JUHÁSZ Lászlónak az a nézete (Filológiai Közlemények 12 [1966] 32), hogy az Aba általi vérengzés vádjának szövege a bővebb krónikák előadásában romlott, s ezt Kézai alapján kell javítani. A bővebb krónikák szövege szerint *ui. Aba nemcsak bírói ítélet nélkül („sine iudicii examine” SRH I. 329.), hanem bűneik megbánása és meggyónása nélkül is („nec contritos, nec confessos” SRH I. 330.) végzett az ellene összeesküdésekkel. Aba a törvénytelen kivégeztetés mellett a krónikás szerint örök kárhozatra is juttathatta azokat, akik a halálveszélyben még csak meg sem bánhatták bűneiket. Itt Abán az áldozatok lelki üdvösségét is számon kéri. Kézai a római jog említett helyének ismeretében alakította át a bővebb szöveget: ha pontosan fordítunk, észrevesszük, hogy Simon mester maga hivatkozik a római jogra. Kézai szerint *ui. Aba az összeesküvőket „crimen non confessos nec convictos legibus” végeztette ki (SRH I. 176.)*. Tudva, hogy a középkori latinság az egyházjoggal, a decretával mint *leges-t, a római jogot* szokta szembeállítani, ezért Kézai helyét így fordítom: Aba az összeesküvőket anélkül fejeztette le, hogy „bűnüket a római jognak megfelelően megvallották, vagy rájuk bizonyították volna.” Másik, érdekes bizonyítéka is van annak, hogy ennek a fordulatnak az alkalmazásánál a szövegnek Kézai által történt átalakításával van dolgunk. Ez az argumentum Kézai legjellemzőbb művéből, a hun krónikából való. Eszerint a hunok, azaz magyarok közül az lett nemtelen, az ignobilis, aki „victus per tales casus criminis haberetur” (SRH I. 148.) Kiténik tehát, hogy a „*crimen non confessos nec convictos legibus*” a római jogot ismerő Kézai jellegzetes fordulata, s ennek alapján nem lehet javítani a javításra nem szoruló bővebb szöveget. — A „*sine iudicii examine*”, az a kifejezés, amelyet a krónika alkalmaz, sokkal régiesebb, mint a Gellért-legendára Gratianuson alapuló előadása és a passzust a római joggal értelmező Kézai. Ti. már István király 11. századi legendája így ír: „... nemo inimicum sine iudicii examinatione lederet...” (SRH II. 384.)*

csatában.¹⁰ A legendaszerző ezt a tényállást forgatta ki és alakította át úgy, hogy legalább hőst ne kelljen Aba pápától kiközösített püspöki támogatói közt szerepeltetnie.

Lealkudhatatlan és tagadhatatlan tény, hogy a legendaszerző Gratianus munkájának felhasználásával alakította át és „rejtette el” — mintegy csak az egyházjogot ismerők számára észrevehető módon — a krónikának Aba pápai kiközösítésére vonatkozó hírét. Ennek a körül-

¹⁰ „... Dignum hoc fuerat Dei iudicio... Caeteris etiam gentibus per latum orbis spacium degentibus exemplum de istis Ungaris dignatus est rex regum dare, qualiter primates suos et maxime reges debeant honorare, cum non sit potestas, nisi a Deo, ut testatur sancta lectio. Igitur eo die cum vellent confligere, ut supra diximus, uterque populus, tantum progressus, ut facilis invicem esset prospectus, tenuis nubecula, id est caeleste signum adparuit, quos apostolicus, successor beati Petri, eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemizarat. Et ecce turbo vehemens ex parte nostratium ortus pulverem nimium adversariorum ingessit obtutibus. Hoc sedato, nostris Dominum invocantibus et illis econtra incondite vociferantibus, pugna nimis atrox inchoatur et summa vi utrimque decertatur. Nam illo primo congressu fortiter resistebant, quia aliorum de Baioaria legationibus freti erant de nostrae multitudinis raritate et sui exercitus multitudine. Postquam vero se viderunt inaestimabiliter cadere, terga vertere et cedere ceperunt, et isti ferme eos per sex miliaria insecuti sunt fugientes. Terram innumeris cadaveribus operiunt; lancea regis deaurata capitur; episcopi, capellani, principes, alii quamplures retrahuntur; tandemque nostri nimiae caedis pertaesi ad castra sua ovantes sunt regressi”. (*Annales Altahenses Maiores*. Ex recensione W. de Giesebrecht et Edmundi L. B. ab Oefele. Editio altera. Recognovit Edmundus L. B. ab Oefele. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum... Hannoverae, 1891. 2 36—37.) Az egész előadás annak a megörökítése tehát, hogyan teljesedik be Abáékon Isten büntető ítélete, amelyet a pápai atók előre hirdetett. A középkori gondolkodásban természetes volt az a felfogás, hogy a vétkeben a kiközösítés ellenére makacsul kitartó bűnös kihívja magára az isteni büntetést. Ennek újszövetségi háttere a korinthusi vérfertőzőre vonatkozó 1 Cor 5, 1—5. Az évkönyv előadását átszövik a bibliai vonatkozások. A „tenuis nubecula” alapja: *nubecula parva quasi vestigium hominis* (3Rg 18, 44). Isten ítéletének napja: *dies nubis et turbinis* (Jl 2, 2), továbbá: „Dies irae, dies illa, dies tribulationis et angustiae, ... *dies nebulae et turbinis*... Et tribulabo homines, ut ambulabunt, ut caeci, quia Domino peccaverunt et effundetur sanguis eorum, sicut humus...” (Sph 1, 15—17).

A pápai anathéma hírét tehát szinte közrefogják az Isten büntető ítéletét ótestamentumi szavakkal előadó Évkönyv-mondatok. A hűbérura, avagy uralkodója ellen összeesküvő alattvalót számos középkori törvény és egyházi jogszabály kiközösítéssel büntette, így Szent István II. 17. („Si quis in regem aut regnum conspiravit, refugium nullum habeat ad ecclesiam. Et si quis circa regis salutem aut dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit aut conspirare aliquid temptaverit, seu temptanti sciens consenserit, anatematizetur et omnium fidelium communione privetur.” ZÁVODSZKY i. m. 155. Závodszyk összeveti a mainzi zsinat 847. évi határozatával: i. m. 55—56. Az ilyen módon kiközösített személyt csak akkor fogadják vissza a mainzi határozat szerint az egyházba, ha „per poenitentiam et emendationem paci se ecclesiasticae incorporaverint”), s ennek rendelkezését megismételte egy Kálmán-kori zsinat (ZÁVODSZKY i. m. 207.). Hasonló tényálladékért a Wormsi Burchardus Decretuma is kimondja 1008 és 1012 közt: „Anathema sit”, amelyért élethossziglan kolostorban kell vezekelni. (12, 21. Patrologia Latina tom. 140, 880 D.)

Am hogyan gondolkodott az egyház az anathémával sújtott személy *világi* bűnhődéséről? Az egyház a vétkeikben makacsul megmaradókkal szemben egészen az újkorig érvényesíteni törekedett a bibliai alapelvet: „si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus” (Mt 18, 17) A kiközösítettek *világi* boldogulását, illetve bukását teljesen a lelki üdvösségük szempontjából ítélték meg: „... iudicavi ... eum, qui sic operatus est (= uxorem patris sui ... habet), in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis et meo spiritu cum virtute Domini nostri Jesu tradere huiusmodi Satae in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri.” (1 Cor 5, 3—5) A kiközösítésben makacsul kitartó bűnösök a fizikai romlás és pusztulás, az *interitus carnis* különböző formáival lakoltak az egyház szerint megátalkodottságukért, s ez lett az osztályrésze Abáéknak is a csatamezőn az Annales Altahenses ábrázolásában. Nagyon is jó helyen van tehát a rájuk kimondott anathéma az évkönyvben ma olvasható helyén! A kiközösítés súlyát csak fokozta, hogy a pápa büntette vele a Péter ellen fellépett magyarokat. Az előrebocsátottak alapján, mindezek ismeretében megállapíthatjuk,

ménynek az ismeretében kell számotvetni azzal, hogy a legendaszerező Abára vonatkoztatja a *Deum time, regem honora* bibliai ige (1 Pt 2, 17) Gellért általi alkalmazását. Nagyon is fontos tehát a névtelenül bírált király azonosítása szempontjából a legendafró eljárásának ellenőrizhetősége.

A *Deliberatio*ban azonban Gellért ezt az imént idézett igét olyan királyokat és *duxokat* elítélő szövegösszefüggésben alkalmazza, akiket a nép kizsárolásáért és *adók hajhászásáért* („populum devorent, tributa expetant”) kárhoztat.¹¹ Ilyen király Péter volt, s nem Aba! Ugyanez a fentebb ige némi módosítással feltűnik a *Deliberatio*ban ott is, ahol Gellért a „világ fejedelmei” ellen támad, jogtalan kisajátításai miatt:

„Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus. Si haec conservaretur lex, parum honoris remaneret principibus saeculi. Sublatus igitur est honor divinus a tyrannis vindicantibus sibi hereditarie, quod Deus fecit communiter pro pauperibus. Hoc autem, ut timeantur et pro Deo venerentur.”¹²

Kristó nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a *Deliberatio* jelen idejű szövegei Gellért mondanivalójának aktualitását fejezik ki, s most már elismeri, hogy Péter alakja is „beszüremkedett” a *Deliberatio*ba. Ám ha Gellértnek az uralkodó elleni jelen idejű vádjai a mű írásakor éppen trónon levő királyra vonatkoznak, akkor csak *egy* király ellen irányulhatnak, az ellen, aki a kárhoztatás írásba foglalásakor hatalmon van! Azaz nem két király: Aba és Péter, hanem egy király: Péter bírálatáról van szó.

Még világosabb összehasonlításra ad alkalmat Gellért egyik aránylag terjedelmes fejtegetésének párhuzamba állítása azzal a magatartással, amelyet a krónika szerint Aba Sámuel tanúsított és amelyért az urak a császárnál őt bevádolták.¹³ Gellért itt nemcsak a

hogy az istenítélet motívumával átszótt csataleírás és a pápai anathéma olyan egységet alkot, amelyet megbontani nem lehet, és amely nagyon ismeretes volt és megfelelt a középkori jogfelfogásnak és az annales előadásának.

Az évkönyvszöveg értelmezésének nehézségét az *adparuit, quos apostolicus*... passzusnál az Annales 19. századi kiadói is észlelték: Giesebrecht az *adparuit* után *is* közbeiktatását javasolta, Oefele pedig elhelyett azt ajánlotta, hogy a szöveget a magyar krónika (számára Thuróczyból ismert) előadása szerint kellene javítani, vagyis a „quos... anathemizarat” részletet az *obutibus* után elhelyezni. (Id. kiadás, 36. e. jegyzet). Arra az alaptalan feltevésre azonban egyikük sem jutott, mint Kristó, hogy ti. a pápai anathéma híret az 1044. év előadásából kiszakítsák és más esztendő hírei közé helyezték. — Ez a szöveg — az előbbieket szerint — jelenlegi összefüggésében érthető és logikus, az 1046. évhez való áthelyezése sem filológiai, sem történeti megfontolások alapján nem indokolt. Aba most tagadott kiközösítéséről egyébként egyetemi jegyzetében Kristó a közeli múltban is ezt írta: „Nem véletlen, hogy Abát a pápa kiközösítette híveivel együtt.” (KRISTÓ Gyula: *Magyarország története 895–1301*. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 80.)

¹¹ *Gerardi Moresenae Ecclesiae sev Csanadiensis Episcopi Deliberatio supra Hymnum Trivm Puerorum. Eddidit* GABRIEL SILÁGI. Tvrvnholti, 1978. 157–158.

¹² SILÁGI: *id. kiad.* 119–120.

¹³ SILÁGI: *id. kiad.* 36–37.: „Aque igitur supra celos fundatos demonstrant super doctrinam et fidem apostolorum, qui per celos in sacratissimis designantur dictis. Aqua siquidem dicta, quod in superficie equalis sit. Consideremus itaque de aquis, que super celos sunt, non mortalium more, sed sacra deliberatione. Videamus, quomodo in superficie equales sunt aque celestes. *Multitudinis, aut, credentium erat cor et anima una, nec quisquam eorum, que possidebat, aliquid suum esse dicebant, sed erant illis omnia communia. Neque enim quisquam egens erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorum et domorum erant, uendentes adferebant pretia eorum, que uendebant, et ponebant ante pedes apostolorum. Dividebantur autem singulis, prout cuique opus erat.* (Act 4,32 és 34–35.) Sic equales fuerunt iste superfluitate aque. Vt de his autem, sic de omnibus, qui digni sunt facti gratia dei per apostolorum praedicationem et baptismatis fontem. Omnes itaque in uera fide conuersantes non dubitandi iam supra celos esse, praecipue cum omnes filii dei nominentur, accepta potestate filii Dei iuxta Iohannis diuini uocem essendi. Paulus autem totius

szerzetesek, hanem minden igazhívó elé azt a magatartást állítja követendő példaként, amelyet az *Apostolok Cselekedeteiben* talált, s amely a jeruzsálemi ősi egyházközösség életének alapvető sajátosságaként a hívők *teljes vagyonszövetségét* ábrázolja. Ez a vagyonszövetség és a „közös élet” követelménye a *Deliberation* kívül feltűnik a Kelemen pápa nevében szóló és a Pseudo-Isidorus-gyűjteményben olvasható levelekben és Aba Sámuelnek a krónika szerinti magatartásában is.

1982. évi tanulmányomban az egyik Kelemen-levél idevágó részletét bemutattam. Most Kelemen ún. első levelének erre vonatkozó sorait ismertetem. Ennek jelentősége annál nagyobb, mert Kelemen ezt úgy adja elő, mint Péter apostolnak hozzá intézett tanítását:

„... Sicut enim tibi impietatis crimen est, neglectis verbi dei studiis, sollicitudines suscipere saeculares, ita unicuique laicorum peccatum est, nisi invicem sibi, etiam in his quae ad communis vitae usum pertinent, operam fideliter dederint... Et ideo diligite omnes fratres vestros... orfanis exhibete vosmetipsos parentes, viduis victorum curam impendentes... His qui ignorant artificia, exquirite honestas aliquas occasiones, quibus victum necessarium quaerant. Artificibus vero opera providete, debilibus misericordiam facite... Cuius caritatis et recipiendae et habendae maximum erit fomentum, si frequenter inter vosmetipsos communem cibum vestrum mensamque faciatis, et in quantum unusquisque praevalet, crebrius panes ac sales suos cum suis fratribus sumat; per haec enim praecipue caritas comparatur et causa totius boni in huiusmodi communiione consistit... propter quod communes facite cibos vestros cum his, qui secundum deum fratres sunt, quia per haec temporalia officia pacis et caritatis fructibus gaudia aeterna merebimini...”¹⁴

A Kelemen pápa említett, állítólagos leveleit is tartalmazó Pseudo-Isidorus-gyűjtemény ismertségét könnyű bizonyítani a 11. század első felének Magyarországn. Régóta ismeretes,¹⁵ hogy szövegét felhasználták István király első törvénykönyvének szerkesztői is.¹⁶

deitatis electionis uas talium conuersationem in celestibus perhibet: *Nostra*, ait, *conuersatio in celis est.* (Ph 3, 20) Id est hoc cottidie operamus, quo non dubitemus supra celos conscendere, luce terminata caduca. Omnes, qui, relictis uiciis et cupiditatibus ad infernum animas mergentibus, in uirtutum actionibus uersantur, unici Domini nostri sequentes exemplum, celestes et non terreni dicendi, in celo uero, non in mundo, quanquam terrena adgrauerant habitatione, corpore adstricti corruptiuo. Quia solius illi, qui Dei sunt et esse desiderant, Deum benedicere et laudare mereantur, dicit beata societas: *Benedicite, aequae omnes, quae super celos sunt, Dominum.* (Dn 3,60) Nullus enim laudare Deum recte potest, nisi qui agnitus est ab eo, et suo sociatus corpori. Proinde non ad omnes aquas exortatio fit, sed ad illas tantum, quae super celos sunt, id est non ad illos, qui ea, quae istius mundi, sectantur, sed ad eos, qui suas inlecebras et peccatrices demulcationes cum omnibus his similibus reiciunt: Taliter uiuere supra celos consistere est; secundum hoc non uiuere in infernum descendere est. Illi uero, quibus descensio infernalis paratur, per aquas inferiores, ad quas himnus sacer non loquitur, optime iuxta tropologiam admittuntur, in quorum ore laus speciosa non habetur. Amarissime quippe aquae in eloquiis perhibentur et nimis insuaues, quibus tropologiae illi aduertendi, qui a celorum regno sunt excludendi et deorsum deducendi, quibus prohibemur a perfectioribus sub omni contestatione miseri, nisi a mala sequestrentur mixtura. *Scripti*, ait, *uobis in epistula: Ne commisceamini fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus. Alioquin debueratis de hoc mundo exire; nunc autem scripsi uobis, ne commisceri uos, si quis frater nominatur et est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut hebriosus, aut rapax, cum eiusmodi nec cibum quidem sumere.* (1 Cor 5, 9–11.) Quid plus? Quantum reor iam estimata recte capis dicta, et cur in talibus priuatio sit facta. Ve autem nobis, qui contra istiusmodi imperium uictitare non formidamus. Nullos tam caros nostra Pannonia consueuit habere ut tales.”

¹⁴ *Decretales Pseudo-Isidorianae et capitula Angilramni.* Ed. P. HINSCHIUS, Lipsiae, 1863. 32–33.

¹⁵ F. SCHILLER: *Das erste ungarische Gesetzbuch und das deutsche Recht. Festschrift für Heinrich Brunner.* Weimar, 1910. 390–391.

¹⁶ ZÁVODSZKY, *i. m.* 143–144.

A Pseudo-Clementinák István idején ismertek voltak, s magától értetődő, ha tartalmukat Aba Sámuel és tanácsadói: a püspökök, a bibliai ősegyházi vagyonszövetség mintájával együtt a maguk programjának alapigéjévé tették. Mindaz, amit a magyar urak, s a mondanivalójukat megörökítő krónikás eszközök magatartásként Aba szemére vet, s osztályszempontból az ő nemeseik elleni őrzöngésének minősít,¹⁷ egyszerűen az *Apostolok Cselekedeteiben*, a Pseudo-Isidorus-ban és Gellért *Deliberatiójában* a keresztény hívekkel és az uralkodóval szemben támasztott követelmény megvalósításának kísérlete. Különösen szembeütlő a párhuzam Abának a „nemtelen parasztokkal (rusticis ignobilibus)” való közös étkezése, lovaglása és érintkezése meg a Pseudo-Clementina „közös étkezésre” vonatkozó megjegyzése közt: „minél hatalmasabb valaki, annál gyakrabban ossza meg ételét atyjafiaival.”

Érdekes összefüggések nyomára jövünk, ha a Pseudo-Isidorusnak az egyházi vagyona vonatkozó bizonyos tételeit a *Deliberatio* egyes aktuálisnak látszó megjegyzéseivel vetjük össze.

I. Orbán pápa állítólagos első levele szerint az, ami az *Apostolok Cselekedetei* szerint Ananiással és Safirával történt,

„igen megszívlelendő és félelmetes, testvérek, mert az egyház javait nem mint saját, hanem mint közös és az Úrnak felajánlott vagyont igen nagy félelemmel kell hűen nem egyéb célra, mint az említettekre fordítani, hogy szentségtörésbe ne essenek azok, akik elragadják onnét, ahol a vagyont átadatott, és ami még rosszabb, anathémába ne kerüljenek (Haec fratres valde cavenda et timenda, quia res ecclesiae non quasi propriae, sed ut communes et domino oblatae cum summo timore non in alios quam in praefatos usus sunt fideliter dispensande, ne sacrilegii reatum incurrant, qui eas inde abstrahunt, ubi traditae sunt, et quod peius est, anathema maranata fiant).”¹⁸

Tartalmazza a Pseudo-Isidorus egy 442. évi galliai zsinat (concilium Vasense) végzéseit is. Ezek értelmében

„mint hitetleneket kell az egyházból kivetni azokat, akik a holtak felajánlott adományait visszatartják és vonakodnak átadni az egyházaknak, mert bizonyosan a hit elvesztéséig jutott el az isteni pietas-nak az a megharagítása, amely a testből eltávozó híveket fogadalmuk teljesedésétől, a szegényeket pedig étkük adományától és a létfenntartáshoz szükségesektől fosztja meg: mert az ilyeneket, mint a rászorulókat gyilkosait, úgy kell tekinteni, hogy az Isten ítéletében sem hisznek (Qui oblationes defunctorum retinent, et ecclesiam tradere demorantur, ut infideles ab ecclesia abiiciendi, quia usque ad exinanitionem fidei pervenire certum est hanc pietatis divinae exacerbationem, qua et fideles de corpore recedentes votorum plenitudine et pauperes collatu alimoniae et necessaria sustentatione fraudantur: hi enim tales quasi egentium necatores, nec credentes iudicium dei habendi sunt).”¹⁹

A Pseudo-Isidorus említett részleteinek ismerete minden eddiginél pontosabb megvilágításba helyezi Gellért kifakadásait, s lényeges összefüggéseket mutat a *Deliberatio* egyes olyan panaszai közt, amelyeket eddig nem hoztak egymással kapcsolatba. Ezek szerint Gellért — a Pseudo-Isidorus-gyűjteményben kifejtettekkel is összhangban — az egyházi javakat közös vagyonnak, a szegények eltartására is rendelt jószágoknak tartotta. Ennek kisajátítá-

¹⁷ Aba „cepit crudeliter sevir in Ungaros. Arbitrabatur enim, quod omnia communia essent dominis cum servis, sed et iusiurandum violasse pro nichilo reputabat. Nobiles enim regni contempnens habens semper cum rusticis et ignobilibus commune,” illetve „Quidam ex coniuratis... venerunt ad cesarem et oblocuti sunt contra Abam dicentes, quod pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque, qui eum regem super se constituerant, contempneret, et cum rusticis, ignobilibus ederet, equitaret, et continue loqueretur...” SRH I. 329–330. — A nobilis-ignobilis fogalom pár II. századi előfordulása: Szent László ún. III. törvényében, ZÁVODSZKY, i. m. 173.

¹⁸ HINSCHIUS *id. kiad.* 145.

¹⁹ HINSCHIUS *id. kiad.* 330.

sát, köztük a lélekváltságul szolgáló adományok elvételét, az egyházi vagyon megadóztatását Gellért a nélkülözők, a rászorultak kifosztásának, Isten elleni merényletnek minősítette. Ilyesmit csak olyanok vehetnek végbe, akik nem hisznek az Isten ítéletében sem, amelyt a világ végén, a test feltámadásakor várnak a hívek. Azok, akik úgy járnak el, a Pseudo-Isidorus kánonja szerint hitetlenek (infideles), a *Deliberatio* szerint pedig eretnekek.²⁰ A *Deliberatio* tehát ezeknek a normáknak a megsértőit nyilvánítja eretnekeknek.

Törvényében István védelmébe vette és előmozdította az egyházak javára a magánosok lélekváltság-adományait. Az ő idején még szó sem volt az éppen csak kialakuló egyházi vagyon királyi igénybevételéről.

²⁰ A *Deliberatio*-ban említett eretnekekre nézve a legkörültekintőbb és máig is érvényes megállapítást a többször idézett kritikai kiadást közzétevő G. Silagi fogalmazta meg: „... es hat aber insbesondere die Ketzerforschung geglaubt, aus topischen Ausfällen Gerhards gegen Häretiker weitreichende Folgerungen ziehen zu sollen, obschon allein der Umstand — vielleicht — erwähnenswert scheint, dass Gerhard von der Uriel-Verehrung der Bogomilen gehört hat.” SILAGI id. kiad. Einleitung, X. — Silagi megállapításával teljes összhangban van REDL Károly cikke: Problémák Gellért püspök *Deliberatio*-jában. Irodalomtörténeti Közlemények 69 (1965) 211–217. — A *Deliberatio* egyik idetartozó, sokat vitatott részlete veti fel a kérdést, vajon saját korabeli eretnekekre vagy pártfogóikra céloz-e Gellért, akiket Methodiusról Methodianistae-nek nevez? Ehhez a teljesebb szövegkörnyezet a következő: „... ultro citroque dementia Porphirii inundaui, qui etiam aduersus Daniele[m] toto mendatii agmine heresiarchum direxit exercitum, quem sollertissimi uiri Eusebius Cesariensis episcopus tribus nobilissimis uoluminibus, Appollenaris unius grandissimi corpore libri, Methodius uero ex parte, qui de miliaris mundi nimis commendauit membranis. Post hos quoque splendor doctorum Hieronimus et lux inter rutilantissima celi sidera clarius omnibus lucens decem sic illum persequutus est illuminationibus, quanquam in omnibus suis dietis celestibus hunc incessanter percussit hastis, ut ulterius cuiquam contra eundem necessarium non esset arma dirigere. Pro dolor, uero nunc multi pullulant in ecclesia, immo iam totum occupant orbem, et nemo est, qui talium ineptiis contradicat. O quantos sentio diaboli filios, quibus loqui non patior. Hoc tempore omnes maledixerunt apud nos conceitati zelo non solum diuinis ritibus et aecclesie et sacerdotibus, quin etiam ipsi Dei filio Iesu Christo, Domino nostro. Omnibus inaudita saeculi hereses repetere hele mosinas pro animabus defunctorum Christianorum more expensas. Non estimates, frater carissime, minorem persequutionem et heresem antiquioribus hanc esse. In fide et ueritate fateor, quod ui compellabatur intolerabilia mendatia in Dei expendere sacerdotes. Diaboli autem iniquitas unum, quod potuit, fecit, nimirum quicquid ex lege Dei nouiter uenientes ad beatissimam illuminationem docuimus, abstulit. Omnes uno pene simul ore carnis negant resurrectionem, qua iniquitate nulla umquam in mundo maior iniquitas arbitrandi. Prohibemur iam loqui et episcopi nominamur, constituti etiam sub tributo, quibus totus committitur diuino imperio mundus. Nam quorundam, nisi fallor, intentio est, quo ecclesiastica uirtus, suffragantibus Methodianistis, atque dignitas apud nos circa hereticorum libitum tota quandoque infirmetur. Quare hoc? Nimirum dixi, quia filii diaboli, qui potestates sunt tenebrarum, ubique regnant et dominantur: Italia non consu-euit hereses nutrire—ad praesens in quibusdam partibus heresum fomentis habundare auditur. Gallia uero felix, que his munda peribetur, in multis claudicat. Greta infelix, sine quibus numquam uiuere uoluit. Verona, urbium Italiae nobilissima, his grauida redditur, illustris Rauenna et beata Venetia, que numquam inimicos dei passe sunt, ferre. Infelices et miserrimi, qui Dei et aecclesie sue aduersarios questu lucri attolunt. Hoc autem diximus, ut demonstrarem circa dictum contrarias multas uirtutes diaboli esse, licet de multis explicarem per pauca. Illud autem dico, quod omnes, qui sacris institutis contradicunt, uentrem colunt pro Deo, uitam sibi praesentem uindicant pro paradiso...” (SILAGI, id. kiad. 50–51.) — Az itt említett Methodius kronológiai helyét maga Gellért jelöli ki: Szent Jeromos előtti ókeresztény írók, Eusebius és Apollinaris társaságában. *A III. század vége felé működött Methodiosz Olimposzról van itt szó*, aki „a khiliaszta eszkatológia nevében bírálja... Origenész spiritualizált feltámadástanát, de munkája A feltámadásról csak részletekben maradt ránk.” (VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Bp. 1980. 424–425.) Az idézett szövegben tehát nem a szlávok térítőjéről, a 9. században élt Metódról van szó. Gellért itt a tőle kárhoztatott és „eretnekséggé” nyilvánított egyházpolitikai gyakorlat fiktív „eszmei gyökereit” igyekszik megállapítani.

Németországban ugyanekkoriban egészen más volt a helyzet az egyház teherbíró képességének a királyság szolgálatába állítását illetően. Ez itt az ún. ottói-száli birodalmi egyházi rendszer keretei közt természetes volt és magától értetődött. A Pseudo-Isidorus említett kánonjait természetesen itt is jól ismerték, de a gyökeresen más körülmények tárgyatlanná tették a rájuk való hivatkozást. A szakirodalom alapján köztudott, hogy az Ottók és a 11. század első felének német uralkodói céltudatosan hatalmas birtokadományokkal tették a királyi hatalomnak gazdasági szempontból is biztos bázisává a nagy birodalmi egyházakat, hogy annál szilárdabban építhessenek teherbírájukra. Ezt a gyakorlatot a mi Istvánunk sógorának, II. Henriknek (1002—1024) az egyik fuldai vonatkozású oklevele nyíltan jellemzi is. Eszerint

„sok vagyonnak kell az egyháznaknál lenni... mert többet követelnek attól, akire több bízott. (A fuldai apátság) ui. sok szolgálatot kell teljesítenie a római és a királyi kúria számára, amiatt, hogy írva vagyon: adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené.”²¹

Ezt a rendszert a legtökéletesebb alakban éppen II. Henrik építette ki, s a birodalmi kolostori vagyonnal a maga belátása szerint mint birodalmi jószággal rendelkezett. A leg súlyosabb ilyenfajta döntés a trieri Szent Maximinus-apátságot érte: ennek birtokait, 6656 Hufe-t Henrik három világi nagyúrnak adta hűbérbe.²² Ez ugyan rendkívüli intézkedés volt, de Henrik a kolostoroktól követelt, szokványos *servitium regale* mellett fontos, új kezdeményezésként a püspökségek gazdasági teherbírást is igénybe vette. Ezt az utat járta II. Konrád is (1024—1039).

Magyarországon ilyesmit Péter próbált meghonosítani, s Aba Sámuel ezt is eltörölte a Pétertől való, önkényes „constitutiones et exactiones” között.²³ Gellért a *Deliberatió*ban azonos módon veti a király szemére a nép kizsaroló megadóztatását, az egyháztól a lélek-váltás-adományok visszakövetelését és saját magának, mint püspöknek a *tributum alá hajtasát*. Gellért nem tesz különbséget a három közt. Mindezek együtt tehették ki Péternek Aba által eltörölt *exactio*-it, amelyek István uralmához viszonyítva önkényes újításnak számítottak. Péter az „adókat hajhászó, népet faló” uralkodó, a „felforgató”, akiről a 11. század nyolcvanas éveiben Lautenbachi Manegold is megörökítette *elnyomó (oppressor)* és *atyái törvényeket megrontó (legum paternarum corruptor)* szerepét.

Gellért az egyházi vagyon és a nép megadóztatását — a Pseudo-Isidorus-ban található kánonokkal is összhangban — a hitetlenség megnyilvánulásaként fogta fel, s ugyanebből a forrásból származtatta a királynak és a hatalmon levőknek a velük szembehelyezkedő főpapok elleni fellépését. Feltett hitbéli eltévelyedésük jellemzésére kárhoztatott tevékenységüket az egyház régmúltjából számára ismert eretnek tanítások elemeivel rokonította, azok továbbéléseként jellemezte. Így tulajdonította az általa bírált királynak és híveinek, eljárásuk elretentő eszmei háttereként, a régi heretikus tanítások különböző változataiból jól ismert felfogást, a feltámadás tanításának elvetését, vagy heterodox, erősen kiliasztikus alkalmazását. Gellért az evilági javak vád tárgyává tett hajhászása címén támadhatta bibliai szavakkal (Ph 3, 18) ellenfeleit amiatt is, hogy „hasukat tiszte-

²¹ „Opportet, ut in ecclesiis multae sint facultates... Quia cui plus committitur, plus ab eo exigitur. Multa enim debet (Fulda) dare servicia et romanae et regali curiae, propter quod scriptum est: Reddite, quae sunt caesaris caesari et quae sunt Dei Deo.” Idézi Albert HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands*. Leipzig, 1896. III. 408. 3. jegyz.

²² HAUCK *ibid.* m. 456. — Erről további irodalommal lásd megjelenés alatt levő tanulmányomat, amelyet az ELTE Fejérvapatak László emlékére rendezett ülészakán 1982. novemberében *Péter király egyházpolitikája és következményei* címen olvastam fel.

²³ SRH I. 325. Vö. 2. jegyzet.

lik Istenként," s „ezt az életet követelik maguknak paradicsomként". Ezt a magatartást bélyegezte meg, mint a feltámadás tanítását meggyalázó eretnekséget.

Gellért s a Péter intézkedései ellen fellépő hazai püspökök valójában azt a felfogást és társadalmi megvalósulását védték, amelynek normáját a Pseudo-Isidorusban olvasható szövegek sugalmazták nekik.

Vizsgálataim során a Pseudo-Isidorus 11. század első felében való, folyamatos magyarországi használatának megállapításán kívül arra a fontos szövegtörténeti és filológiai eredményre jutottam, hogy Aba históriájában a krónikának a *Legenda Maior Sancti Stephanié*val közeli rokon, archaikus terminológiájú előadását a Gellért-legenda Gratianus Decretuma alapján, azaz legalább száz évvel Gellért halála után dolgozta át, Kézai pedig a római jogra hivatkozva értelmezte. Ez a tény önmagában is megadja az említett forráshelyek keletkezésének időrendjét.

GERICS JÓZSEF

Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez. (Válasz Gerics Józsefnek.) Gerics József fentebb olvasható tanulmánya (alcíme szerint hozzám intézett válasza) két, egymástól jól elkülöníthető részre oszlik. Az egyik a személyi, a másik pedig a tárgyi rész. Folyóiratok hasábjain inkább csak a tárgyi résznek lenne helye, ám ha már Gerics személyi (személyes) vonatkozásokkal kezdte, aligha lenne helyes kitérni az e téren kínálkozó és a tárgyi rész szempontjából sem közömbös válasz megadása elől. Ennek a személyi résznek Gericsnél az lenne a funkciója, hogy a lejárátással, diszkreditálással bizonyítsa: komolytalan „vádakkal” illetem őt, amikor „a szakirodalom ismeretének hiányát, illetve a szakirodalom alkalmazásában szelektiót” olvasok a fejére. Elmarasztal azért, amiért „sajnálatos módon” elhallgattam 1969. évi kéziratot opponensi véleményében kifejtett álláspontját Gellért, Péter és Aba viszonyáról. Egyáltalán azt nem értem, miért kellett volna erre hivatkoznom. *Kéziratos* írásról van szó, amely kevés példányban készült, a vitázó felek állításait ellenőrizni akarók számára nem (vagy csak alig) hozzáférhető. Nem tartalmaz a kérdések szakirodalmában eligazító tudományos apparátust. Felhasználása csak akkor lett volna indokolt, ha olyan állításokat tartalmazott volna, amelyeket az opponensi vélemény szerzője soha semmikor meg nem ismételt vagy tovább nem fejlesztett volna. Hogy ez nem így áll, arról maga Gerics vall: „1969-ben megfogalmazott mondanivalóm — Kristó ezt jól tudhatja — pontosan megegyezett [kiemelés tőlem — K. Gy.] 1982-ben megjelent tanulmányom idevágó lényeges megállapításával”. Nem érte tehát sérelem Gericset, amiért nem említettem 1969. évi kéziratot írását, viszont polemizáltam 1982. évi, rangos folyóiratban közzétett, jegyzetapparátust felvonultató dolgozatával. Gerics azonban téved, ha úgy hiszi, hogy 1969-ben megfogalmazott mondanivalója „pontosan megegyezett” 1982-ben megjelent tanulmánya idevágó lényeges megállapításával. Gerics 1969-ben ugyanis a vitatott kérdésről csak annyit mondott: ha Gellértnek egy, általa idézett megjegyzése „több, mint a »zsarnok király« általános jellegű megbélyegzése és ha csak valami konkrét vonatkozás is tulajdonítható neki, akkor ez erős bizonyíték amellet, hogy Gellért az 1040-es években *korabeli* magyar király »népnyúzó« adószedését kárhóztatta!”¹ Az 1969. évi opponensi vélemény nem nevezte

¹ GERICS József: *Opponensi vélemény Kristó Gyula „A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkában” című kandidátusi értekezéséről*. Budapest, 1969. február 17. 13. Az idézett mondat után új bekezdésben így folytatódik Gerics szövege: „Péternek a krónikában »exactiones« névvel jelölt (SR.H I. 325. o.) adóztatását Kristó az első, Magyarországon forrásszerűen bizonyított királyi adónak tartja (Kristó 1965. 24. o. 142. jegyzet)”. Gerics fentebb e folyóiratomban olvasható tanulmányában idáig idéz saját opponensi véleményéből, azt sugallván ezzel az — az opponensi vélemény nem ismerő — olvasónak, mintha ő már 1969-ben Péterrel azonosította volna a

meg, hogy ki lehetett e korabeli király. Ezzel a megfogalmazással mind 1969-ben egyetértettem, mind ma egyetértek, ennél fogva vitám sem lehet vele. 1982-ben Gerics a szóban forgó kérdésben éppen nem „pontosan” azt mondta, amit 1969-ben. 1982-ben úgy foglalt állást, hogy „a Gellért művében bírált királyt sokkal inkább Péterrel lehet azonosítani, mintsem Abával, már annyiban, amennyiben a *Deliberatio* megjegyzéseinek egyáltalán tulajdonítható a maga korára nézve aktuális jelentőség”.² Nekem ezzel az 1982. évi (és nem ez ettől különböző 1969. évi) állásponttal volt és van vitám, azzal, amely Péterben látja a Gellért által névtelenül bírált királyt.

A vázolt körülmények között egyetlen esetben kívánhatná meg tőlem Gerics, hogy idézzem 1969. évi álláspontját, ha tudniillik *Gerics-filológiát* művelnék, vagyis ha arról írnék (írtam volna) tanulmányt: miként alakult ebben a kérdésben Gerics József véleménye. Én azonban nem erre vállalkoztam. Mindenekelőtt az érdekelt, hogy konkrétan ki(k)re, mely magyar uralkodó(k)ra vonatkozhat Gellért bírálata a *Deliberatió*ban meg nem nevezett királyról. Meglepett ugyanakkor, hogy Gerics ugyanezen tudományos kérdés (Gellért és Péter viszonya) megválaszolása érdekében *Kristó-filológiát* művel, vagyis arra tesz kísérletet, hogy bemutassa: miként alakult 1965 óta álláspontom e kérdésről. Miért kényszerült erre Gerics? Ennek megválaszolásához utalnom kell 1982. évi írása egy mondatára. Eszerint „az utóbbi évtizedek szakirodalmában Szent Gellért Péter rendíthetetlen hívének és Aba kérelhetetlen ellenfelének szerepét kapta”.³ 1984. évi írásomban Gerics e megjegyzését vita tárgyává tettem. Azt írtam: „A szakirodalom ismerete (még árnyaltabban fogalmazva: a szakirodalom megválogatásában érvényesülő, nyilvánvaló szelekció mellőzése) számos tévedéstől megóvhatta volna Gericset. Így pl. Szegfű László munkásságának ismerete, aki közel tucatnyi tanulmányában tárgyalta a Gericset is e tanulmányában foglalkoztató kérdéseket, s nem utolsósorban alapos analízist adott arról a *Deliberatióról*, amelyet Gerics — egyébként joggal — az 1040-es évek egyik fő forrásának tekint, éppen abban a kérdésben világosíthatta volna fel Gericset, hogy az újabb szakirodalom már nem minősíti Gellértet »Péter rendíthetetlen hívének«... Ugyancsak a szakirodalmi tájékozottság mentesíthette volna Gericset korábban megállapított igazságok újrafelfedezésének megkísérlésétől.”⁴

Emlékeztet Gerics fentebb olvasható válaszában (de már 1982. évi írásában is) arra, hogy én 1965-ben Gellértet Péter feltétlen hívének véltem. Természetesen ezt soha, vitacikkem írásakor sem feledtem. Látszólag azonban mégis ez történt volna? Gerics ugyanis a szememre veti: egy, 1983-ban megjelent munkámban — ha óvatosabb formában is — úgy foglaltam állást, hogy „Gellért Péter híve volt”. Ha tehát én még 1983-ban is valóban úgy láttam, hogy Gellért Péter király hívének tekinthető, érthetetlen berzenkednem Gerics állásfoglalásával szemben. Gerics tehát úgy érvel: ha én 1965-ben és 1983-ban is azt vallottam, miszerint Gellért Péternek a híve, akkor nem támadható az a megállapítása, hogy „az utóbbi évtizedek szakirodalmában Szent Gellért Péter rendíthetetlen hívének... szerepét kapta”. De bizony támadható, méghozzá két oldalról. Egyrészt én

Deliberatio meg nem nevezett, korabeli királyát. A szöveg azonban — nem is új mondatként — ekként folytatódik: „jóllehet az »exactiones« ugyanolyan kedvelt kifejezése a 13. századi okleveleknek, mint a »collecta«, és 11. századi dokumentálhatósága sem kedvezőbb”. Ebből a szövegösszefüggésből világos, hogy e helyütt Gerics nem abban nyilvánított véleményt, hogy a Gellért-korabeli király Péter volt, hanem kandidátusi disszertációm ama megállapításával polemizált, hogy a *collecta* szót XIII. századnak minősítettem akkor, míg az *exactiót* elfogadtam XI. századnak.

² GERICS József: *Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája*. Magyar Könyvszemle 1982. 306.

³ Uo. 196. 25. jegyzet.

⁴ KRISTÓ Gyula: *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan*. Magyar Könyvszemle 1984. 296.

ilyent — tételezzük fel, egyelőre, hogy ilyent — 1983-ban írtam, Gerics pedig az idézett állásfoglalást 1982-ben. Tudta volna Gerics 1982-ben, hogy születni fog 1983-ban egy Kristó-írás, amely utólag fog szilárd igazolásul szolgálni a kérdés efféle megítélésében „utolsó évtizedek”-et említő tételének? Aligha, mert ha így lenne, ez bizony *filius ante patrem* lenne. A másik irányból jövő támadás még súlyosabbnak látszik. Én ugyanis 1983-ban nem azt vallottam, amit Gerics nekem tulajdonít. 1983-ban gyűjteményes kötetem jelent meg, amelybe részlegesen belefoglaltam 1965. évi írásomat. A tisztázás érdekében talán menthető az az eljárásom, hogy saját szövegeimet vagyok kénytelen párhuzamba állítani, s magam kényszerülök egy pillanatra *Kristó-filológiát* művelni.

1965. évi szöveg:⁵

„Az sem képezheti vita tárgyát, hogy Gellért Péter feltétlen híve volt. Ezt bizonyítja. A ba elleni fellépése, fehérvári tartózkodása.”²⁶¹”

1983. évi szöveg:⁶

„Feltehető, hogy Gellért Péter híve volt. Ezt bizonyíthatja A ba elleni fellépése, fehérvári tartózkodása.”⁴⁸”

Gerics e két szöveg összevetéséből következtetett arra, hogy itt nem történt más, mint 1965. évi tanulmányom két mondatát „a dolgozat rövidített, 1983. évi újabb kiadásában. . . óvatosabbá” alakítottam át, de a koncepció változatlan maradt: én még 1983-ban is Gellértnek Péter-pártisága mellett törtem lándzsát. Sajnálatos, hogy Gerics nem olvasta el 1983. évi gyűjteményes kötetem előszavát. Ebben ugyanis ez áll: „A dolgozatok szövegét *lényegében* az első kiadással egyezően, tehát gyakorlatilag változatlan szöveggel közöljük”. 1983-ban nem törekedhettem arra, hogy az álláspontomban bekövetkezett változásokat a korábban már publikált dolgozatok *szövegében* tükröztessenem, hiszen ez az eredeti tanulmányok gondolatmenetét megtörte, megmástitotta volna. Hogy az előző idézett mondatába a *lényegében* szó kiemelt formában, kurzív szedéssel bekerült, az éppen a fentebb két hasámban bemutatott szövegváltozás miatt történt; ugyanis ezen a ponton az évek során annyit változott a nézetem, hogy emiatt az eredeti szöveget mégsem hagyhattam *teljesen* változatlanul. Módosítottam, finomítottam hát a szöveget („óvatosabbá” tettem a fogalmazást), hogy jelezzem korábbi szövegvezetéssel szemben aggályomat, de azért ne törjem meg új álláspontom ismertetésével az eredeti tanulmány logikáját. Ha csak ennyit tettem volna, már ez körülmények között eljárásra inthette volna Gericset 1983. évi nézetem megállapításában. De én ennél többet tettem. Mivel a gyűjteményes kötet előszavában a következőt jegyeztem meg: „Az eredeti közzététel óta a témával kapcsolatban megjelent, általunk fontosnak ítélt munkákra — a teljesség igénye nélkül — a jegyzetanyagban szögletes zárójelben utalunk”, Gericsnek meg kellett volna néznie, hogy illesztettem-e az eredeti tanulmány 261. jegyzetének megfelelő 48. jegyzet-hez szögletes zárójelbe foglalt megjegyzést. E helyütt Gerics — ha megtekintette volna — a következő mondatot találhatta volna szögletes zárójelek között: „Az újabb szakirodalomban Szegfű László (Gellért, marosi püspök. Világosság 1976. 91—96.) — úgy tűnik, megalapozottan — Orseolo Péter és Gellért régi, Velencére visszavezethető ellentétét valószínűsíti, amely még az 1040-es években is megszabta viszonyukat”.⁷ Gellért és Péter viszonyáról tehát 1983-ban ez volt a véleményem, vagyis Szegfű László kutatási eredményei alapján ellenségesnek ítéltam meg kettejük viszonyát. 1983. évi állásfoglalásomról — mint azt fentebb már tisztáztam — 1982-ben Gerics persze nem tudhatott.

⁵ KRISTÓ Gyula: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XVIII. Szeged 1965. 42.

⁶ KRISTÓ Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Nemzet és emlékezet. Bp. 1983. 99.

⁷ Uo. 5., 484.

Mindamellettt ha a kérdésről 1965 után alkotott, új nézetem 1982-ben (és 1985-ben) érdekelte volna, ezt — amely megfelel 1983. évi, a gyűjteményes kötett 48. jegyzetében foglalt álláspontomnak — már 1980-ban nyomtatott formában olvashatta volna. Ekkor így írtam: Gellért és Péter „mindketten ugyanannak az ügynek a katonái voltak. . . Mégsem voltak szívélyes viszonyban. Ennek okai még Gellért velencei tartózkodására vezethetők vissza”.⁸ Továbbra is fenn kell tartanom 1984. évi tanulmányom Gerics által elvitatni szándékolt mondatát: „Tévesen hivatkozik tehát Gerics arra, hogy az utóbbi évtizedek szakirodalma Gellértnek Péter-pártisága mellett tört lándzsát”.⁹ Az utóbbi évtizedben Szegfű László s nyomában magam is éppen ellenkező nézetet vallottunk, azt, hogy Péter és Gellért viszonya ellenséges (nem szívélyes) volt. Fenn kell tartanom azt is, hogy Gerics nem adja tanújelét a kérdéskör hazai szakirodalma ismeretének. Az 1040-es évek vonatkozásában az elmúlt 17 évben a legtöbbet és számos ponton a legeredetibbet Szegfű László alkotta. Nos, Szegfű közel tucatnyi idevágó munkája közül Gerics 1982-ben nem hivatkozott egyre sem. Mi ez, ha nem a szakirodalom szelektív alkalmazása!? Vissza kell tehát utasítanom Gerics szavait, hogy „vádjaim” *komolytalanok*. S ebben Gerics — éppen nem szavaival, hanem tetteivel — maga erősít meg. Itt olvasható válaszcikkében ugyan csak egyetlen egyszer sem hivatkozik Szegfű kutatási eredményeire.¹⁰ Látszólag hosszan időztem a személyi résznél. Nem ok nélkül tettem. Véleményem szerint ugyanis csak attól a kutatótól várható korrekt forráskezelés és elfogulatlan ítéletalkotás a múlt vonatkozásában, aki hasonlóan korrekt és elfogulatlan módon jár el a jelen és a közelmúlt szakirodalmának kezelésében és hasznosításában.

Ami mármost a tárgyi részt illeti, 1984. évi vitacikkem Gerics megállapításaival polemizáló számos ellenvetése közül itt kettőre reflektál Gerics (e folyóiratszámában olvasható tanulmánya jegyzeteiben felvetett más kérdésekre, amelyek vitánk tárgyát — Gellért, Péter és Aba viszonyát — kevésbé érintik, ezúttal nem térek ki). Vegyük szemügyre az *első* vitakérdést! Ennek kiindulópontját Gerics 1982. évi tanulmányának következő megállapítása jelenti: „Alapvető tény azonban, hogy a *Deliberatio* nem nevezi meg a kárhoztatott királyt. Ezért az Abával való azonosítás valószínűsége, amelyet a legenda-író [a Gellért-legenda írója] eljárása sugalmaz, éppen a legendaszerző módszerének ellenőrizhetőségétől függ. A legenda Aba Sámuel és Gellért püspök-társait — ahogyan ez a krónikával való összehasonlításból jól megállapítható — bűnbakká tette, mégpedig alighanem azért, hogy a legenda hőse [Gellért] kétséget kizáróan mentesüljön a Péter lázadó alattvalóra sújtó kiközösítés gyanújától. A legendaszerzőnek a krónika felhasználásánál felismert, ilyen forráskezelő eljárása alapján azt kell mondani, hogy aligha dolgozta fel ettől eltérő célzattal és módszerrel másik valószínű forrását, a *Deliberatiót* is. A krónika híreinél alkalmazott módszere nem ébreszt bizalmat a *Deliberatio* feldolgozásánál követett eljárása iránt sem”.¹¹ 1984. évi vitacikkemben mindenekelőtt *elvileg* helytelenítettem Gericsnek ezt az eljárását. Ezt írtam: „Furcsa logikára vall a *Deliberatio* többször emlegetett királyának személyét annak révén meghatározni, hogy egy, a *Deliberatióból* me-

⁸ KRISTÓ Gyula: *Gellért püspök*. Magyar Nemzet, 1980. szeptember 27. 8.

⁹ A 4. jegyzetben i. m. 296.

¹⁰ A szakirodalmi szelekció dezorientáló voltára szolgáljon bizonyosságul az alábbi eset. TARNAI Andor könyve („*A magyar nyelvet írni kezdik*”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp. 1984.) nem hivatkozik egyetlen esetben sem Szegfűnek a *Deliberatió*val kapcsolatos kutatásaira. Ez a körülmény a problémával és a korszakkal nem foglalkozó NAGY Pétert olyannyira félrevezette, hogy ekként fogalmazott: „Itt lenne az ideje, hogy [Gellért] ránk maradt írásait [!] valaki végre elhelyezze saját kora és társadalma közegében, s megmagyarázza azt, hogy ez a misszionárius, aki végül is »pogányok« térítését választotta élethivatásul, »szabad óráiban« miért foglalkozott ezoterikus dogmatikai vitákkal” (*Dicső eleink*. Népszabadság, 1984. április 21. 13.).

¹¹ A 2. jegyzetben i. m. 197.

ritó forrás (a Gellért-legenda) módszere ellenőrizhető-e. Furcsa logikára vall, ha egy forrás megbízhatóságát az e forrást felhasználó másik kútfő belső kritériumrendszeréből (e másodlagos forrás szerzőjének munkamódszeréből, írói eljárásából) kívánánk megállapítani. . . . Meglehet, hogy a legendaszerző változtatott az általa forrásként használt krónikán, a krónika beállításán (ha egyáltalán tényleg forrásként használta a krónikát), de ebből még nem következik az, hogy a *Deliberatió*t használva azon is változtatnia kellett. . . . Hogy ki volt a *Deliberatio* megnevezetlenül ostromozott királya, annak eldöntése — ismétljük — nem a *Deliberatió*t felhasználó »legendaszerző módszerének ellenőrizhetőségétől függ«. . . , hanem mindenekelőtt a *Deliberatió*tól.¹² Őszintén sajnálom, hogy éppen a *Deliberatio* vonatkozásában Gerics sem 1982-ben, sem 1985-ben nem végzett alapos és mélyenszántó elemzéseket. Gerics az e folyóirat számban olvasható válaszában eredeti állításának igazát — hogy tudniillik „a névtelenül bírált király azonosítása szempontjából a legendaíró eljárásának ellenőrizhetősége” nagyon is fontos — azzal kívánta bizonyítani, hogy „az Abára és híveire kimondott anathéma” problémáját vizsgálta. Bizonyító apparátusa e helyütt kifejezetten gyenge lábakon áll. Először: azért, amiért a *Deliberatio* szövegében nincs utalás arra, hogy „Gellért az általa meg nem nevezetten kárhozott királyt kiátkozta”, nem kell arra következtetni, mintha a *Deliberatio* a ki nem átkozott Pétert ostromozná. Ez ugyanis legfeljebb argumentum e silentio, amelynek bizonyító ereje önmagában közismerten csekély. Más szavakkal kifejezve: miért kellett volna egy anathémára Gellértnak a *Deliberatió*ban hivatkoznia? Másodszor: Gerics úgy véli, hogy a Gellért-legenda szerint „hőse [Gellért] Abát 1042. húsvétján kiközösítette, amikor megtagadta tőle a feloldozást. A legenda szövegét másra magyarázni nem lehet”. A legenda szövege — Gerics fentebb, válaszcikke 6. jegyzetében latinul idézi — sem excommunicatiót, sem anathémát nem említ, viszont arról van benne szó, hogy Aba húsvét ünnepén megkoronázását kérte Gellérttől, s mivel a csanádi püspök vonakodott, más egyházfők végezték el ezt. Erre Gellért megfenyítette, megdorgálta (de nem közösisette ki és nem vetette egyházi átok alá) Abát. Ennélfogva nem elégséges csak annyit mondani, hogy Aba eucharisziához járult Csanádon, hanem — emellett vagy ez előtt — azt kell hangoztatni: olyan „ünnepi koronázás”-ra vágyott, „amire évente többször is sor került”.¹³ Harmadszor: ha mindez megállja a helyét, nincs ok annak feltételezésére, hogy a Gellért-legenda „*Gratianus munkájának felhasználásával alakította át és rejtette el*» — mintegy csak az egyházjogot ismerők számára észrevehető módon — a krónikának Aba pápai kiközösítésére vonatkozó hírét”. Nem kevés malíciával állapíthatjuk meg: ha valóban Gratianus alapján rejtett el akármit is a legendaszerző, módfelett ügyesen tette. Negyedszer: még ha Gerics itt most bírált fejtegetései meg is állnák a helyüket, a kiindulóponthoz, hogy tudniillik a *Deliberatió*ban bírált király személye a *Deliberatió*t használó (?) Gellért-legenda szerzője módszerének ellenőrizhetőségétől függ, kevés közülük van.

S ha már Gerics szóba hozta ezt az általam 1984-ben *elvileg* kifogásolt passzust, s — aligha helytálló érveléssel — próbálta annak igazát bizonygatni, most legyen szabad konkrétan is kifogásokat emelнем azzal kapcsolatban. Gerics, mint idéztem, úgy okoskodott: ha a Gellért-legenda szerzője tendenciózusan használta a krónikát, így tett a *Deliberatió*val is. Ám hogy a legendaszerző forrásként aknáztta-e ki a krónikát, amely pedig

¹² A 4. jegyzetben i. m. 163–164., 165

¹³ *Magyarország története I/1*. Főszerk. SZÉKELY György. Bp. 1984. 841. (a vonatkozó rész GYÖRFFY György munkája). Pontosan ilyen koronázást említ a magyar krónika 1064 húsvétján Pécssett. Ekkor az előző évben királlyá koronázott Salamon fejére unokatestvére, Géza helyezte a koronát, hasonlóképpen az ország főembereinek jelenlétében, s a koronázást követően vonultak a püspöki székesegyházba mise hallgatására. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*. Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini 1937. (a továbbiakban: SRH. I.) 362.

az analógia kiindulópontja, Gericsnek Horváth János kutatási eredményeire építő megállapításai ellenére sem tekinthető vitán felül állónak és megnyugtatóan bizonyítottoknak.¹⁴ Magam úgy vélem, a legenda őszövege szolgált forrásul a krónika egy korai szerkesztése számára.¹⁵ Ha netán ez utóbbi álláspont képezné az igazságot, akkor Gerics analógiája magától omlana össze. Am ha a legenda és a krónika viszonyában későbbi kutatások mégis az általa (is) képviselt nézet helyességét igazolnák, még akkor sem következik az itt vitatott tétel igazsága. S nem pusztán azért, mert egy középkori szerző *egyetlen* forrás használatában megmutatózó (vagy modern kutató által megállapított?) módszere nem jelent bizonyosságot arra, hogy egy másik (vagy az összes többi) kútfőt is azonos módon aknázza ki, hanem azért, mert a mai napig nincs tudományosan igazolva, hogy a Gellért-legenda írója forrásként használta volna a *Deliberatiót*. Már többen megállapították, 1965-ben magam is úgy fogalmaztam: „A *Deliberatio* egyes részei és Gellértnek a legendából, illetve a krónikából ismert, Aba-ellenes fellépése között szövetségű, logikai megfelelések és párhuzamok vonhatók”.¹⁶ De az, hogy a *Deliberatio* a Gellért-legenda forrása volt, filológiai értelemben mindmáig nem emelkedett a bizonyosság szintjére. Maga Gerics is tudja ezt, hiszen 1982-ben ekként fogalmazott: „a legendaíró *alighanem* [kiemelés tőlem — K. Gy.] forrásul használta hőséne *Deliberatio*... című munkáját”, néhány sorral alább pedig: „A Gellért-legenda írója *minden bizonnyal* [kiemelés tőlem — K. Gy.] a *Deliberatio* bemutatott sorainak ismeretében dolgozott”.¹⁷ Egy ilyen, most vitatott tétel — a *Deliberatio* királyának Abával való azonosítása a Gellért-legenda szerzője „módszerének ellenőrizhetőségétől függ”, aki már a krónikát is tendenciózusan használta fel — kimondása előtt kétséget kizáróan bizonyítani kellett volna, hogy a Gellért-legenda kútfőként hasznosította a krónikát, s igazolni kellett volna azokat a sejtéseket, hogy a *Deliberatio* forrásul szolgált a Gellért-legenda számára. Ezek elvégzése persze még mindig nem jelenti a vitatott tétel igazát, csak a megkívánt tudományos alapot szolgáltatja a tétel kijelentéséhez.

A második, megvitatásra váró Gerics-állítás az 1040-es évekbeli magyarországi adózás kérdése. A vélhetően magyarországi adózás három alkalommal szerepel a *Deliberatio*-ban. Az egyik passzus magyar fordításban így hangzik: „Azok azonban, akik csak azért királykodnak, hogy az legyen a nevük, hogy a népet zabálják, hogy az adókat (*tributa*) hajhásszák, önmagukat dicsőítsék és az üres hírnév érdekében megtegyék az e világ vágya szerint való többi, bizony nem királyok azok, hanem felforgatók”.¹⁸ A másik ekként: „E világon még soha nem hallott eretnokség visszakövetelni a holtak lelkeiért keresztény szokás szerint felajánlott alamizsnákat (*helemosinas*).” A harmadik pedig ebben a formában: „Immár tilos szót emelnünk, noha névleg püspökök vagyunk, megadóztattak bennünket (*constituti*... *sub tributo*), akikre Isten parancsa folytán egy egész világ van bízva. Egyeseknek ugyanis, ha jól értelmezem, az a szándékuk, miszerint Methodius híveinek segítségével az egyház ereje és tekintélye minálunk az eretnekek kénye-kedve szerint végül teljesen meggyengüljön”.¹⁹ A korszak forrásanyagában adó-

¹⁴ GERICS József: *Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője (Születése századik évfordulóján)*. Századok 1978. 247–248.

¹⁵ A 4. jegyzetben i. m. 287–292.

¹⁶ Az 5. jegyzetben i. m. 29.

¹⁷ A 2. jegyzetben i. m. 196.

¹⁸ *Gerardi Moresenae ecclesiae seu Csanadiensis episcopi Deliberatio supra hymnum trium pverorum*. Edidit Gabriel SILAGI. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis XLIX. Tvrnholti 1978. (a továbbiakban: *Delib.*) 157. Magyar fordítása: a 2. jegyzetben i. m. 196.

¹⁹ *Delib.* 51. Magyar fordítása: *Szemelvények Gellért Deliberatio-jából*. Ford. KARÁCSONYI Béla és SZEGFŰ László. Világosság 1976. 98. L. még Világosság 1976. 336.

kivetés Péterrel kapcsolatban fordul elő; a magyar krónika szerint „Aba király az összes törvényeket és adókat (*exactiones*) megsemmisítette, amelyeket Péter király szokása szerint rendelt”.²⁰ Ez vezette Gericset fentebb olvasható válaszcikkében annak kimondására, hogy mivel a *Deliberatió*ban Gellért a nép kizsarolásáért és adók hajhászásáért kárhoztatta a meg nem nevezett királyt, „ilyen király Péter volt s nem Aba!” Gerics úgy vélte, hogy német mintára vezette be Péter Magyarországon az egyházi vagyonnal való szabad királyi rendelkezést, s „Aba Sámuel ezt is eltörölte a Pétertől való, önkényes »constitutiones et exactiones« között. Gellért a *Deliberatió*ban azonos módon veti a király szemére a nép kizsaroló megadóztatását, az egyháztól a lélekváltság-adományok visszakövetelését és saját magának mint püspöknek a *tributum alá hajtását*. Gellért nem tesz különbséget a három közt. Mindezek együtt tehették ki Péternek Aba által eltörölt *exactio*-it, amelyek István uralmához viszonyítva önkényes újításnak számítottak. Péter az »adókat hajhászó, népet faló« uralkodó”. Ezzel a vita kulcskérdésénél vagyunk: ki(k)re, mely magyar uralkodó(k)ra vonatkozhat Gellért bírálata a *Deliberatió*ban meg nem nevezett királyról. Mindenekelőtt — a részletes vizsgálatot megelőzően — emlékeztetnünk kell az olvasót, hogy 1984. évi írásunkban óvatosságot ajánlottunk ebben a kérdésben. Megemlíttettük ott: a zsarnok minősítéshez hasonlóan „ugyancsak nem dönt abban a kérdésben, hogy a *Deliberatio* királyában Pétert avagy Abát kell-e látnunk, az sem, miszerint Gellért munkájában a püspökök megadóztatásáról tesz említést. Péterről ugyan tudjuk, hogy adókat vetett ki, amelyeket Aba eltörölt, ez tehát arra mutathatna, hogy Péter volt az a magyar király, aki a püspököket adóztatta. Ámde az állásfoglalást halasszuk el addig, amíg képet kapunk Péter és Aba Sámuel egyházpolitikájáról, mivel a püspökök megadóztatása nem egyszerűen egy adónem kivetését jelenti, hanem olyan súlyos kérdés, amely csak az egyházpolitika ismeretében és függvényében vizsgálható”. Ezt a vizsgálatot megejtve állapítottuk meg: „Péterről még Gerics József is »a társadalom feudalizálásának kíméletlen, túlhajtott siettetését«. . . tételezi fel, ebbe a képbe aligha váгна bele, ha országában nagy szerepet juttatott volna a keresztény egyház leépítésére (végső soron megsemmisítésére) törő eretnekségnek. Éppen ezért tartjuk kétségesnek, hogy az egyébként adót kivető Péter vetemedhetett volna-e a püspökök megadóztatására. Ha ennek lehetőségét kizárni nem is tudjuk, azt a gyanút, hogy Péter nyíltan pártfogásába vette volna az eretnekeket, s rájuk támaszkodva kísérlete volna meg végveszélybe sodorni a magyarországi kereszténység gyenge hajtását, adatok híján el kell háritanunk. Nem ez a helyzet Aba Sámuellel. Róla éppen olyan olyan információink vannak, amelyek úgy mutatják be őt, mint a formálódó osztálytársadalom ellenfelét. . . Aba uralma, hároméves országlása egyértelműen visszalépés a feudalizáció, lényegében Istvánnal kezdődő és Péter rövid uralma alatt felgyorsult folyamatában. . . A *Deliberatió*ban tükröződő egyházellenesség tökéletes megfelelője a magyar krónikában Abáról kirajzolódó osztálytársadalom-ellenességnek”.²¹

Vajon milyen véleményt formált a modern szakirodalom a XI. század első fele magyarországi királyi adóztatásáról? Györffy György szerint „István törvényeiben nincs szó pénzadóról, de hogy már István bevezette, arra több forrásból következtethetünk. A Magyar Krónika Péter jogtalanságairól szólóval közli, hogy törvényeket hozott és adókat (*exactiones*) vetett ki. Itt nyilván újabb, a népet terhelő adókról van szó. Ezeket Péter elkergetése után el is törölték, s megmaradhatott továbbra is az, amit István vezetett be. Ezek közül egy valószínűsíthető, a dénáradó. Ezt később »szabad dénárook« (*liberi denarii*) vagy »szabados dénárook, köznyelven füstpénz« (*libertini denarii vulgo fumarii*) néven emlegetik, jelezvén vele, hogy füstönként vetették ki”. Kálmán törvényéből derül

²⁰ SRH. I. 325—326.

²¹ A 4. jegyzetben i. m. 170—171., 173—174.

ki, „hogy mindeddig minden »szabad« 8 dénár adót fizetett”.²² Gerics, fentebb olvasható válaszcikkében, Györffy nézetét osztja, ugyanis Péterrel kapcsolatban „önkényes [kiemelés tőlem — K. Gy.] »constitutiones et exactiones»-t említi. Amennyiben az *önkényes* szót Péter törvényeire és adókivetéseire *egyaránt* vonatkoztatjuk (aminthogy ez a megfogalmazásból következik), úgy ennek nincs *teljes* forrásos megalapozottsága. A magyar krónika jelző nélkül használja a „constitutiones et exactiones” szavakat, az Altaichi Évkönyv pedig Péternek csak törvényeit minősíti „törvénytelenül, önkényének megfelelően hozott”-aknak, s szól ezek megsemmisítéséről Aba királysága alatt,²³ Péter adókivetését, illetve annak Aba részéről történt visszavonását nem említi. Hogy az adózás dolgában Gerics lényegében Györffy álláspontját osztja, válaszcikke más, fentebb idézett soraiból is kiderül. Itt ugyanis Péter nyakába varrja (1.) „a nép kizsaroló megadóztatását”, Péternek tulajdonítja (2.) „az egyháztól a lélekváltság-adományok visszakövetelését”, valamint (3.) „saját magának mint püspöknek a *tributum alá hajtását*”. Gerics szerint mindezeket eltörölte Aba, amelyek „István uralmához viszonyítva önkényes újításnak számítottak”. A modern szakirodalom azonban az adózás kérdésében kétféle alapállást foglalt el. Györffy és Gerics szerint Péter önkényesen újabb adókat vetett ki az István korára visszamenő adónemhez képest. Más vélemény szerint viszont Péter ugyanazt az adót hajtotta be, amelyet már valószínűleg István szedni kezdett.²⁴

Magunk ez utóbbi állásponttal értünk egyet. Mindenekelőtt azért tesszük ezt, mert a forrásanyagban nincs olyan passzus, amely Péter adóját önkényesen kivetettnek, törvénytelennek minősítené. Nincs tehát alap annak feltételezésére, hogy Péter király István adójához képest újabb adó(ka)t írt volna elő. Vajon nem lehet-e ekként értelmezni a magyar krónika Péter törvénye és adója kapcsán használt *secundum consuetudinem suam* kifejezését? Az ezt a szókapcsolatot tartalmazó mondat magán viseli annak nyomát, hogy az Altaichi Évkönyvből származik. Jól mutatja ezt a két szöveg szembesítése.

Altaichi Évkönyv:

„Igitur rex idem, habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit.”²⁵

Magyar krónika:

Omnes autam constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum revocavit.”²⁶

Mint már említettem, Péter adókivetéséről az Altaichi Évkönyv nem szól. Az itt olvasható *iniuste secundum libitum suum* („törvénytelenül, önkényének megfelelően”) tehát nem Péter adójára, hanem törvényére vonatkozik. A Magyar krónika a német forrást bővítve megemlítette, hogy Aba hatálytalanította Péter törvényei mellett annak adókivetését is. Nem vette át szolgálai és mechanikusan német forrásából azt, hogy az Aba által megsemmisített törvényeket (valamint a szövegében bővítésként szereplő adókivétést) Péter „törvénytelenül, önkényének megfelelően” eszközölte volna. A *secundum libitum suum-ot secundum consuetudinem suam-ra* cserélte fel. Ez utóbbi kifejezés ugyan nehezen értelmezhető tárgyilag (mert hiszen mire vonatkozhat Péter hároméves uralko-

²² GYÖRFFY György: *István király és műve*. Bp. 1977. 340–341. L. még *Magyarország története I/1*. 824. (a vonatkozó rész GYÖRFFY György munkája).

²³ *Annales Altahenses maiores*. Recognovit Edmundus L. B. ab OEFELE. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae 1891.² (a továbbiakban: AAm.) 26. Magyar fordítása: a 2. jegyzetben i. m. 192.

²⁴ BOLLA Ilona: *A jogilag egységes jobbágysztyá kialakulása Magyarországon*. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100. Bp. 1983. 35.

²⁵ AAm. 26.

²⁶ SRH. I. 325–326.

dása során törvényhozásával és adókivetésével kapcsolatban a „szokás” említése),²⁷ de kétségtelenül nem ugyanazt jelenti, mint a félreérthetetlenül elítélő és megbélyegző *iniuste secundum libitum suum*. Az Altaichi Évkönyv szerint Péter „törvénytelenül, önkényének megfelelően” hozott törvényeket. Vajon nem azért szelídítette-e a törvényteleniséget és önkényt a magyar krónikás *consuetudo*-ra (szokásra), mert Péter törvénye mellett Péter adóit is említette, márpedig azok nem „törvénytelenül, önkényének megfelelően” vettek ki. Ha pedig azoktól megvonta a törvénytelen és önkényes jelleget, akkor azok nyilván nem Péter kezdeményezéséből kivetett adók voltak — mégha írásban először Péterrel kapcsolatban is nyertek megörökítést —, hanem Istvánra mentek vissza. Ha itteni okfejtésünk megállja a helyét, akkor Aba nem Péter új adóit törölte el, hanem éppen az(oka)t az adó(ka)t, amely(ek)et még István király foganatosított. Későbbi adatokból tudjuk, hogy ez az a dénáradó volt, amelyet a szabadoktól szedtek.

Aba Sámuel tehát a szabad dénárokat (a füstadót) törölte el, éppen azt az adót, amely saját uralmi bázisát első renden sújtotta. Kik voltak Aba uralmának elsőrendű támaszai? Erre a kérdésre a magyar krónika ad választ. Aba „az ország nemeseit lenézte, mindig a nemtelenekkel és parasztokkal tartott össze”, illetve más helyen: „megveti a nemeseket. . . , és mindig nemtelen parasztokkal étkezik, lovagol és társalog”.²⁸ Aba társadalmi támasza éppen az István által adóztatni kezdett, majd Péter alatt tovább — és alkalmassint még súlyosabban — adóztatott szabad jogállapotú népesség volt. Saját társadalmi bázisának járt tehát Aba kedvében, amikor ezt az adót eltörölte. Ugyanakkor Aba sem tudott adó nélkül meglenni. III. Henrik német királytól pénzen kívánt békét szerezni, s a 1043. évi békében 400 arany talentum fizetésére kötelezte magát.²⁹ Ezt adó nélkül aligha remélhette kifizetni. Feltehető, hogy a *Deliberatió*ban említett, az egyházak sérelmére végrehajtott adókivetések (a lélekváltság-adományok visszakövetelése, a püspökök *tributum*, azaz adó alá hajtása) Aba nevéhez fűződnek. Valószínűvé teszi ezt az a körülmény, hogy a meg nem nevezett uralkodó egyházak elleni, anyagi természetű fellépését a *Deliberatio* az eretnokséggel összefüggésben említi, márpedig hogy a két szóba jöhető király, Péter és Aba Sámuel közül csak az utóbbi minősíthető az eretnekekkel szimpatizáló és nekik teret nyitó uralkodónak, azt számosan valljuk.³⁰ Nincs-e mégis Gericsnek igaza, aki úgy látta, hogy Péter németországi példát ültetett át a magyarországi gyakorlatba, II. Henrik császáráé, aki „a püspökségek gazdasági teherbírását is igénybe vette”, valamint a hasonló utat járó II. Konrádét? Péter nem volt jó viszonyban uralkodásának első három évében a német-római császársággal, cseh szövetségben fegyveresen is szemben állt II. Konrád utódával, III. Henrikkel.³¹ Aligha hihető, hogy ilyen helyzetben Péter német mintá magyarországi meghonosításán fáradozott volna. Sokkal természetesebb arra gondolni, hogy a szabad jogállású paraszti népességre támaszkodó Aba Sámuel

²⁷ Mindenesetre a *Képes Krónika* utolsó fordítói közül ketten is a *szokás* szóval adták vissza a *consuetudo* szót; GERÉB László: „Aba király megsemmisítette mindama törvényeket és adókivetéseket, melyeket Péter király a maga szokásához képest rendelt el” (*Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről*. Monumenta Hungarica III. Magyar Helikon 1959. 104.); BELLUS Ibolya: „Aba király megsemmisítette mindazokat a törvényeket és adókat, amelyeket Péter király a maga szokása szerint rendelt el” (kézirat). Másként fordítja e mondatot BOLLÓK János: „Aba királyként minden olyan határozatot és intézkedést hatályon kívül helyezett, amelyeket Péter király a saját szája íze szerint hozott” (*A magyar középkor irodalma*. Bp. 1984. 213.).

²⁸ SRH. I. 329., 330. Magyar fordítása: a 2. jegyzetben i. m. 299.

²⁹ AAm. 33.

³⁰ SZEGFÜ László: *Eretnokség és tirannizmus*. Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 513—515.; az 5. jegyzetben i. m. 28—29. L. még ifj. HORVÁTH János: *A Gelléri-legendák forrásértéke*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1958. 44.

³¹ *Magyarország története I/1*. 837. (a vonatkozó rész GYÖRFFY György munkája).

nyúlt — miután tömegbázisa biztosítása érdekében lemondott az István és Péter által éppen a szabadoktól szedett adóról — új jövedelemforráshoz akkor, amikor visszakövetelte az egyházaktól a lélekváltság-adományokat és megadóztatta a püspököket. A *Deliberatió*ban tehát általában az adózás (illetve különösen a püspökök megadóztatása) vonatkozásában Aba Sámuel kora tükröződik. Lehetetlen azonban nem gondolni arra, hogy e téren is valami „beszüremkedett” a *Deliberatió*ba Péter első uralmának időszakából. Amikor Gellért arról ír, hogy vannak népet zabáló, adókat hajhászó, önmagukat dicsőítő királyok, más előképek mellett talán Péterre is gondolt, arra a Péterre, akivel évtizedes ellentétek állították szembe.

Az imént azt érzékeltetem: aki a jelent egyoldalúan szemléli, az a múlt vizsgálata során sem tud szabadulni ettől. Hogy Gerics egyoldalúan szemléli a jelen, illetve a közel-múlt szakirodalmát, ezt fentebb igazoltam. Most már csak annak felvillantása maradt hátra, hogy hasonlóképpen bánik a múlttal is. Ezt írja: „Kristó nagy nyomattékkal hangsúlyozza, hogy a *Deliberatio* jelen idejű szövegei Gellért mondanivalójának aktualitását fejezik ki, s most már elismeri, hogy Péter alakja is »beszüremkedett« a *Deliberatio*-ba. Ám ha Gellértnek az uralkodó elleni jelen idejű vádjai a mű írásakor éppen trónon levő királyra vonatkoznak, akkor csak egy király ellen irányulhatnak, az ellen, aki a kárhöz-tatás írásba foglalásakor hatalmon van! Azaz nem két király: Aba és Péter, hanem egy király: Péter bírálatáról van szó.” Gerics maga ismerte el 1982-ben, hogy „az a gondolati anyag, amelyet itt Gellért előad, nem az ő leleménye, hanem igen régi múltra tekinthetett vissza az egyházi, sőt bibliai hagyományban”.³² Egy olyan nagy műveltségű szerzőről, mint Gellért, akiről tudjuk, hogy évezredes tanok visszhangoznak nála, miért kell feltételezni, hogy amikor a jelenről, a mostról, a manapságról ír, azt szigorúan csak egy vagy két év közvetlen tapasztalása, egyetlen uralkodó országlásának megítélése motiválta. Ilyen kérdést különben sem *spekulatív* módon kell eldönteni, még kevésbé pedig a tények mellőzésével avagy azok ellenében. Sokkal inkább azt kell vizsgálni, hogy mi szól, mi bizonyít a feltevés, a munkahipotézis mellett s mi vall annak ellenében. Én úgy vélem: elsősorban Aba Sámuel tekinthető a *Deliberatió*ban névtelenül bírált király modelljének, de egy ponton (a főpapok letétele említésénél) bizonyosan, egy másik ponton (az adók nép rovására történt hajhászása leírásában) nagy valószínűséggel Péter királyra ismerhetünk a műben. S hogy még hány más helyről vett példák és minták, irodalmi reminiscenciák és olvasmányélmények olvadtak össze a *Deliberatio* ostorozott királyában, azt ma már sejtjük, s ebben éppen Gerics József kutatásainak van nem kis érdeme. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy „a világi hatalom iránti bizalmatlanság, az uralkodóknak az »e világ fejedelmével«, vagyis a Gonosszal való rokonítása . . . , a legkirívóbb jelenségek orvoslásának a hatalmasok lelkiismereti kötelességévé tétele. . . : ebben a körben mozognak Gellért gondolatai. Gellért korára mindez már majdnem egy évezrede tárgya volt a legtágabban értelmezett egyházi irodalomnak. Gellértnél könnyen lehetett ez akár őt személyesen érintő eseményekre való reagálás, akár időhöz nem kötött, merőben elméleti eszmefuttatás”.³³ Gerics sem hiheti, hogy a *Deliberatió*ban tükröződő, Gellértet „személyesen érintő események” kivétel nélkül csak Péter rövid uralkodására szűkültek volna össze, miközben másfelől egy évezred teológiája és filozófiája visszhangzik nála, s magam sem hiszem, hogy csupán Aba Sámuel alakja nyert egyedüli modellként megörökítést a *Deliberatio* elmarasztalt királyának figurájában. Úgy gondolom, ha markáns módon Aba Sámuel alakja és kora (azaz az 1041 utáni két-három év) hagyta is rajta lenyomatát a *Deliberatió*n, nincs okunk az e műben tükröződő, szinte feneketlenül mély, ugyanakkor

³² A 2. jegyzetben i. m. 299.

³³ Uo. 299–300.

kozmosz magasságú gondolati tartalmat egyetlen magyarországi uralkodó országlásának néhány rövid évébe besűríteni.

Végezetül megjegyzem: a Pseudo-Isidorus-kánongyűjtemény és a XI. század első fele magyarországi társadalmi ideológiája feltett kapcsolatában a Gerics által újonnan bemutatott anyag ellenére is ahhoz az állásponthoz tartom magam, amelyet a Pseudo-Isidorus más szövegeivel kapcsolatban 1984. évi tanulmányomban kifejtettem.³⁴ Más szavakkal: Aba Sámuel társadalmi bázisának ismeretében kétségesnek tartom, hogy a Pseudo-Clementinák tartalmát „Aba Sámuel és tanácsadói: a püspökök, a bibliai ősegyházi vagyonszövetség mintájával együtt a maguk programjának alapigéjévé tették”. Aligha hihető, hogy a magyarországi egyház leépítésére, visszaszorítására törő bogumil eretnekséggel szövethető Aba Sámuel azért folytatott közös étkezést a nemtelen paraszttal, mert a hívek együttes étkezését a Pseudo-Clementina ajánlotta. Gericsel folytatott vitánk fontos tanulsága lehet, hogy ha a szövegpárhuzamok összeállítója forrásai tanúságait nem szembeesít állandóan és elfogulatlanul a vonatkozó kútfők és a szakirodalom lehető teljességével, könnyen önálló életre kelhetnek és társadalmi valóságuktól elszakadhatnak a szavak. Megismétlem, amit 1984-ben mondtam: „a forráskritika és a történettudomány nem... helyettesíthető egymással”.³⁵

KRISTÓ GYULA

³⁴ A 4. jegyzetben *i. m.* 174–175. Ha hinnénk Gericsnek s elfogadnánk, hogy Aba Sámuel országlásának három éve nem más, mint kísérlet a jeruzsálemi ősi keresztény egyházközösség biblia szerinti vagyonszövetségének, a keresztény hittestvéri közösségnek (az ezt kifejező *vita communis*-nak) a megteremtésére, akkor érthetetlen, hogy András, a *Catholicus* (SR.H. I. 344.) miért csak István királyhoz (1. a 2. jegyzetben *i. m.* 310–312.) és miért nem Aba Sámuelhez is fordult példaként az 1040-es évek második felében. Tény mindenestre, hogy I. András egyaránt megtagadta Pétert és Aba Sámuel. András bihari püspöke, Leodvin egyenesen úgy tekintett királyára, mint aki közvetlenül István után következett a trónon (Albinus Franciscus GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae II.* Budapestini 1937. 970.). Ha Aba Sámuel keresztény és zsarnokságtól mentes király lett volna (amilyennek a Pseudo-Isidorus-szövegek Aba korára vetítésével Gerics látja), akkor I. Andrásnak nem lett volna oka kiiktatni őt elődei közül.

³⁵ A 4. jegyzetben *i. m.* 298.